

М. І. ОТРОШ

Михайло Іванович Отрош, кандидат юридичних наук, докторант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ СВЯТОГО ПРЕСТОЛУ

Серед суб'єктів міжнародного права, які виявляють значну активність у сучасній системі міжнародних відносин, окремо вирізняється Святий Престол як вищий керівний орган Католицької Церкви. Під терміном «Святий Престол» (Sancta Sedes) або «Апостольський Престол» (Sedes Apostolica) згідно з канонам 361 Кодексу канонічного права (ККП) розуміється не лише єпископська кафедра Римського папи, тобто Римський понтифік, а також і Державний (Папський) секретаріат та інші установи (конгрегації, суди тощо) Римської курії, якщо з самої суті справи або з контексту не впливає інше¹. Термін «Святий Престол» має більш пізніше походження і є синонімом поняття «Апостольський Престол», яке з'явилося раніше, зокрема у IV ст., і підкреслює факт апостольського заснування Римського престолу, а також те, що єпископ Риму є наступником апостола Петра. Нині у католицьких церковних документах як синоніми назви Святий (Апостольський) Престол вживаються також вислови «Свята столиця» і «Апостольська столиця».

Святий Престол як суб'єкт міжнародного права являється носієм духовного та світського суверенітетів і відповідно до Латеранських угод 1929 р. одночасно є верховним органом всієї Католицької Церкви та сувереном Держави Міста Ватикан. Латеранські угоди відновили світський суверенітет Святого Престолу та остаточно врегулювали «римське питання» de facto і de jure. Папа Римський став політично незалежним государем, оскільки договір проголосив «повний суверенітет та юрисдикцію Святого Престолу над Ватиканом». Хоча Латеранські угоди є двосторонніми договорами і їхня дія безпосередньо не поширюється на треті країни, однак міжнародне співтовариство погодилося з ними, визнаючи за Святим Престолом як суб'єктом міжнародного права всі прерогативи, що випливають з територіального суверенітету.

Латеранський договір визначив міжнародно-правовий статус Святого Престолу та Держави Міста Ватикан і фактично став складовою частиною їх правового порядку. У преамбулі Договору говориться, що «для забезпечення абсолютної та явної незалежності Святого Престолу, що гарантує його безспірний суверенітет на міжнародній арені, виявилася необхідність створення держави Ватикан...». Італія, згідно зі ст. 2 цього Договору, визнає суверенітет Апостольського Престолу «як такий, що властивий його природі та відповідає його традиціям та вимогам, а також його місці у світі». Стаття 3 Договору передбачає утворення держави Ватикан, кордони якої визначаються Планом, що додається до Договору. У ст. 26 Договору говориться, що «Італія визнає Державу Місто Ватикан і суверенітет Папи над нею»².

Перш ніж приступити до аналізу особливостей міжнародної правосуб'єктності Святого Престолу побіжно зупинимося на характеристиці міжнародної правосуб'єктності взагалі. Відразу зауважимо, що зміст терміну «міжнародна правосуб'єктність» у нормах сучасного міжнародного права не розкривається, існують лише теоретичні конструкції, які характеризують правову природу та властивості його суб'єктів. При цьому міжнародна правосуб'єктність розглядається у двох аспектах: як елемент системи міжнародного права та як якісна характеристика його суб'єктів. У першому випадку міжнародна правосуб'єктність становить собою загально-системний інститут міжнародного права. У другому значенні у сучасній доктрині міжнародного права під міжнародною правосуб'єктністю розуміють здатність суб'єкта безпосередньо володіти правами та обов'язками за міжнародним правом, брати участь у створенні та реалізації його норм³. Отже, реалізуючи нормотворчу функцію, суб'єкти міжнародного права створюють окремі правовий порядок, якому вони підпорядковуються.

Сучасна теорія міжнародного права виходить з того, що першоосновою міжнародного правопорядку є державність, а узгоджена воля держав – джерелом міжнародного права. Міжнародна правосуб'єктність, при цьому, розглядається не стільки як правостворююча якість, скільки як необхідна гарантія виконання державою своїх зобов'язань в рамках міжнародного правопорядку⁴.

У міжнародно-правовій доктрині прийнято виділяти первинних та вторинних суб'єктів міжнародного права. До першої категорії відносяться держави, які володіють міжнародною правосуб'єктністю в силу самого факту свого існування. У даному випадку правосуб'єктність не залежить від будь-якої волі та має за своєю природою об'єктивний характер. Держави виступили в якості первинних суб'єктів міжнародного права, які фактично створили його як особливу систему правових норм, первісно покликаних регулювати саме міждержавні відносини⁵. З цієї причини теорія міжнародної правосуб'єктності з самого початку складалася власне як вчення про державність⁶. При цьому джерело міжнародної правосуб'єктності держав справедливо ототожнюється з суверенітетом, який деякі дослідники розглядають в якості її «об'єктивного критерію»⁷.

Інші суб'єкти міжнародного права, наприклад, міжнародні організації, є вторинними, оскільки джерелом їхньої міжнародної правосуб'єктності є воля держав. При цьому об'єм і зміст правосуб'єктності вторинних суб'єктів залежить від волі первинних суб'єктів міжнародного права.

У даний час у зарубіжній правовій доктрині вважається загальновизнаним, що суб'єктом міжнародного права є Святий Престол, який становить собою унікальний, незалежний і суверенний порядок, що не має аналогів у міжнародній і національній практиці. Він не є державою, однак у силу своєї особливої природи діє у рамках міжнародного правопорядку. Враховуючи це, стає очевидним, що для дослідження міжнародно-правової природи Святого Престолу неприйнятними будуть багато понять, які були сформульовані у рамках вчення про державу і пізніше запозичені і пристосовані до системи міжнародного права. Водночас, при описанні правової природи Апостольського Престолу сучасна католицька доктрина оперує такими головними у католицькому вченні про міжнародний статус Святого Престолу юридичними категоріями як «моральна особа» і «духовний суверенітет», які не зустрічаються у цьому значенні у теорії національного та міжнародного права.

Теоретично статус Апостольського Престолу в католицизмі визначений поняттям «моральна особа» (*persona morale*), під якою у канонічному праві розуміється «група або послідовність фізичних осіб, які об'єднані спільною метою, мають у зв'язку з цим певний взаємозв'язок одна з одною і можуть, таким чином, розглядатися як єдина особа...»⁸. Аналіз канонів 113 та 361 Кодексу канонічного права дозволяє дійти висновку, що під групою розуміється Католицька Церква, а під послідовністю – Римські папи; при цьому обидва ці інститути об'єднані спільною метою. Що стосується Святого Престолу як моральної особи, то в даному випадку він може розумітися лише у вузькому значенні й означати виключно Римського понтифіка, який стоїть на чолі іншої моральної особи – Католицької Церкви.

Таким чином, згідно з названими канонами, Апостольський (Святий) Престол розглядається як самодостатній і суверенний суб'єкт права *sui juris*, який діє в межах компетенції, що впливає з його власної природи. При цьому, правосуб'єктність Святого Престолу впливає не з наявності окремої територіальної одиниці – Держави Міста Ватикан, а з особливої духовної місії, яку він виконує.

Категорія «моральна особа», на відміну від широко вживаних категорій «фізична особа» та «юридична особа», підкреслює, що Католицька Церква і Святий Престол існують незалежно від ступеня визнання їх з боку суспільних інституцій, оскільки засновані вони, як говориться у цитованому вище параграфі 1 канону 113 Кодексу канонічного права, згідно з Божою, а не людською волею. З цього визначення випливає, що одна із специфічних особливостей Католицької Церкви та її закладів полягає у тому, що вони мають два виміри – духовний, невидимий, і соціальний, видимий. «Духовний суверенітет» означає необмежену та неподільну владу Святого Престолу в особі Римського папи та безперешкодне здійснення його юрисдикції.

Названі правові категорії поряд з концепцією «*societas perfecta*» відіграли вирішальну роль у формуванні сучасного статусу Святого Престолу, формально закріпленого Латеранськими угодами. Ці угоди не лише підтвердили міжнародно-правовий статус Святого Престолу, який існував і раніше, але, водночас, створили нову територіальну одиницю – Державу Місто Ватикан. Характеризуючи таку ситуацію щодо міжнародно-правового статусу Апостольського Престолу, Л. Оппенгейм справедливо зауважує, що підставою міжнародної правосуб'єктності Святого Престолу є «звичай і мовчазна згода більшості держав»⁹.

Являючись вищим керівним органом Католицької Церкви, Святий Престол володіє всіма правами в рамках міжнародного правопорядку для досягнення її цілей, а також представляє цю Церкву на міжнародній арені. Право виступати від імені Католицької Церкви є невід'ємним елементом природи Святого Престолу. У своїй органічній єдності з Церквою цей інститут наділений активним і пасивним правом дипломатичного представництва та правом укладати від імені Церкви договори та конкордати з іншими суб'єктами міжнародного права. Реалізуються ж ці повноваження за допомогою фізичного носія суверенітету – папи. У цьому зв'язку уявляється помилковою думка, яку досить часто можна зустріти у науковій літературі, щодо повного зрівняння інститутів Святого Престолу та папи, які в дійсності відрізняються. Апостольський Престол продовжує існувати як суб'єкт права і після кончини Римського понтифіка або добровільного складення ним своїх повноважень, як це мало місце нещодавно з папою Бенедиктом XVI, до виборів його наступника. Також смерть папи не впливає на дійсність укладених під час його понтифікату міжнародних договорів, включаючи конкордати, оскільки їх стороною виступає не понтифік, а Святий Престол як суб'єкт міжнародного права. Папа в даному випадку є фізичним носієм суверенітету і правомочностей, закріплених за Святим Престолом. Водночас обсяг правомочностей понтифіка ідентичний обсягу прав Святого Престолу в силу того, що папа є необмеженим главою Католицької Церкви¹⁰ і сувереном Держави Міста Ватикан. Згадане ототожнення Святого Престолу та папи суперечить також цитованому вище канону 361 Кодексу канонічного права.

Згідно з канонічним правом Святий Престол є носієм двох суверенітетів – духовного та світського, причому духовний суверенітет являється першоосною міжнародної правосуб'єктності Святого Престолу. Саме завдяки володінню духовним суверенітетом католицька доктрина історично обґрунтовує владу папи та його право брати участь у міжнародних справах. Ця теза стала особливо важливою і актуальною у період відсутності у Римського понтифіка світської влади (1870–1929 рр.), оскільки завдяки цій концепції папа продовжував вважатися сувереном, а Святий Престол зберіг якість суб'єкта міжнародного права.

У межах духовного суверенітету Святий Престол наділений функціями загального керівництва Католицькою Церквою, підтримання дипломатичних відносин з іноземними державами, членства у міжнародних організаціях, участі в міжнародних договорах тощо. При цьому духовний суверенітет характеризується тими ж ознаками, що і світський: він незалежний від будь-якого іншого суб'єкта, передбачає необмежену та неподільну владу суверена і безперешкодне здійснення його юрисдикції. Історія даної правової концепції свідчить, що духовний суверенітет папи визнавався задовго до появи принципів міжнародного права

і не може, таким чином, розглядатися як результат дії його норм. У цьому зв'язку представники Апостольського Престолу застосовують метод аналогії та стверджують, що подібно як держави володіють суверенітетом *ipso facto*, тобто в силу самого факту свого існування, так і духовний суверенітет Святого Престолу в наш час потрібно розглядати як якість, притаманну йому *ipso facto*¹¹.

Виявом світського суверенітету є виключні права Святого Престолу щодо Держави Міста Ватикан (див. вище ст. 2 Латеранського договору). Цей суверенітет визначається як суверенна юрисдикція відносно Ватикану та належного йому нерухомого майна. Влада Апостольського Престолу на території Держави Міста Ватикан є верховною та єдиною, а на міжнародній арені Святий Престол є незалежним і самостійним. Таким чином, у випадку з Державою Містом Ватикан суверенітет не є властивістю самої територіальної одиниці або її населення, а належить іншому юридичному утворенню. Така ситуація не вкладається у традиційні поняття конституційного права і становить собою особливу правову модель взаємовідносин двох інститутів, створену Латеранськими угодами.

Згідно з католицькою доктриною природа двох названих суверенітетів різна. Духовний суверенітет Святого Престолу є невід'ємною частиною його правової природи, у той час як світський суверенітет став результатом «історичного збігу обставин» та укладення Латеранського договору¹². У цьому сенсі значення світського суверенітету Святого Престолу може бути визнано другорядним, допоміжним стосовно до суверенітету духовного, оскільки метою світської влади папи є забезпечення безперешкодної реалізації духовного суверенітету.

Виходячи з викладеного вище може постати логічне запитання, в якій якості Святий Престол виступає в міжнародних відносинах – як керівний орган Католицької Церкви, невід'ємною частиною якої він є і в силу цього наділений духовним суверенітетом, чи як суверен Держави Міста Ватикан? Очевидно, що перша якість Святого Престолу є визначальною, оскільки власне притаманний йому духовний суверенітет становить основу міжнародної правосуб'єктності Апостольського Престолу як керівного центру католицизму, що підтверджується також практикою дипломатичних відносин держав зі Святим Престолом до укладення Латеранських угод. Участь Святого Престолу як суверена Держави Міста Ватикан у міжнародних відносинах носить, на наш погляд, допоміжний характер і стосується тих питань, які мають територіальну або матеріальну складову таких відносин.

У доктрині міжнародного права немає єдиної думки стосовно того, володіє Святий Престол первинною правосуб'єктністю подібно державам, чи його правосуб'єктність є вторинною стосовно до основних суб'єктів міжнародного права. Відповідаючи на це питання, неможливо не погодитися з наведеною вище думкою Л. Оппенгейма про те, що підставою міжнародної правосуб'єктності Святого Престолу є «звичай і мовчазна згода більшості держав». Історія папства свідчить, що елемент визнання з боку держав був одним з ключових при визначенні міжнародно-правового статусу Святого Престолу. Незважаючи на те, що духовний суверенітет не зумовлено будь-якою згодою або юридичним актом, однак його все ж таки було визнано за Святим Престолом з боку існуючих держав, що, зокрема, знайшло своє відображення у встановленні з ним дипломатичних відносин. Суттєвим також є факт укладення Латеранських угод, які, не являючись джерелом міжнародної правосуб'єктності Святого Престолу, стали наглядним прикладом участі Італії у формуванні сучасного правопорядку Апостольського Престолу та Держави Міста Ватикан, а також інших держав, які визнали цей правопорядок у результаті мовчазної згоди. На відміну від держав, набуття Апостольським Престолом міжнародної правосуб'єктності відбувалося поступово, у результаті відносно тривалого історичного розвитку, а не від самого початку виникнення, як це має місце у випадку з державами. Однак, з наведеного вище не можна робити висновок, що Святий Престол відноситься до вторинних суб'єктів міжнародного права. На відміну від переважної більшості сучасних держав, міжнародна правосуб'єктність Апостольського Престолу нараховує більш, ніж тисячолітню історію, а її об'єм та зміст, як це має місце у випадку з вторинними суб'єктами міжнародного права, не залежать від волі держав. Отже, Святий Престол подібно державам володіє первинною правосуб'єктністю.

Ідею міжнародної правосуб'єктності Святого Престолу і після ліквідації у 1870 р. Церковної (Папської) держави обстоювала більшість вчених-міжнародників, у тому числі представників вітчизняної дореволюційної доктрини міжнародного права. У тогочасній дипломатичній практиці також поділявся такий підхід до міжнародної правосуб'єктності Святого Престолу, про що свідчить, наприклад, факт заснування державами своїх дипломатичних місій при Святому Престолі, у тому числі й дипмісії Української Народної Республіки при Апостольському Престолі у 1919 р.

Що стосується радянської доктрини міжнародного права, то вона активно обстоювала тезу про міжнародну правосуб'єктність лише Ватикану¹³, що, на нашу думку, можна пояснити пануванням атеїзму в державі та небажанням СРСР у цьому зв'язку визнавати правосуб'єктність Святого Престолу як утворення релігійного характеру.

Отже, аналіз правової природи та особливостей міжнародної правосуб'єктності Святого Престолу свідчить, що Апостольський Престол від початку в силу самого факту свого існування (*ipso facto*) володіє міжнародними правами та обов'язками і є первинним членом міжнародного співтовариства. Статус Святого Престолу як суб'єкта міжнародного права носить об'єктивний характер і знаходить відображення в таких аспектах: *jus legationis* (активне і пасивне право посольства), *jus contrahendi* (укладення міжнародних договорів), *jus societatis* (участь у роботі міжнародних організацій), *jus conventus* (участь у роботі міжнародних конференцій), *jus arbitrum* (участь у мирному вирішенні міжнародних спорів).

- ¹ Кодекс канонического права / [пер. С латинського А. Н. Ковалю]. – М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2007. – 624 с. – С. 169.
- ² Treaty and Concordat between the Holy See and Italy / National Catholic Welfare Conference. – Washington, DC. – P. 37–56.
- ³ Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: учебник / И. И. Лукашук. – М.: Изд-во БЕК, 1996. – 371 с. – С. 23.
- ⁴ Nijman J. E. The concept of International Legal Personality. An Inquiry into the History and Theory of International Law. – The Hague: T.M.C. Asser Press, 2004. – 313 p.
- ⁵ Тункин Г. И. Теория международного права / Тункин Г. И. – М.: Зерцало, 2000. – 507 с. – С. 317.
- ⁶ Evans Malcolm D. International Law. – New York: Oxford university press, 2006. – 451 p. – P. 217.
- ⁷ Международная правосубъектность: некоторые вопросы теории / [отв. ред. Д. И. Фельдман]. – М.: Юрид. лит., 1971. – 188 с. – С. 7.
- ⁸ New Commentary on the Code of Canon Law / Edited by John P. Beal, James A. Coriden, Thomas J. Green. – New York: Paulist Press, 1989. – 754 p. – P. 154.
- ⁹ Оппенгейм Л. Международное право : в 2 т. / Л. Оппенгейм. – М.: Иностранная лит., 1948–1950. – Т. 1. – Полумом 1. – 1948. – 407 с. – С. 236.
- ¹⁰ Wunen Arthur. Rechts- und insbesondere die Vermögensfähigkeit des Apostolischen Stuhles nach internationalem Recht. Freiburg im Breisgau: Herder and Co. G.m.b. H. Verlagsbuchhandlung, 1920. – 357 s. – S. 55.
- ¹¹ Cardinale Hyginus Eugene. The Holy See and the International Order. Collin Smythe “Gerrards Cross”, England, 1976. – 375 p. – P. 78.
- ¹² Okolo Jude M. T. The Holy See: a Moral Person. The juridical nature of the Holy See in the light of the present Code of Canon Law. – Roma, 1990. – 422 p. – P. 175.
- ¹³ Международное право : учебник / [под ред. Н. Т. Блатовой, Л. А. Моджорян]. – М.: Юрид. лит., 1979. – 584 с. – С. 137–138.

Резюме

Отрош М. І. Особливості міжнародної правосуб'єктності Святого Престолу.

У статті досліджуються особливості міжнародної правосуб'єктності Святого Престолу, який є носієм духовного та світського суверенітетів і відповідно до Латеранських угод 1929 р. одночасно виступає верховним органом всієї Католицької Церкви та сувереном Держави Міста Ватикан. Показано, що природа двох названих суверенітетів різна: духовний суверенітет Святого Престолу є невід'ємною частиною його правової природи, у той час як світський суверенітет став результатом історичного збігу обставин та укладення Латеранського договору. Значення світського суверенітету Святого Престолу є другорядним, допоміжним стосовно суверенітету духовного, оскільки метою світської влади папи є забезпечення безперешкодної реалізації духовного суверенітету.

Ключові слова: Святий Престол, моральна особа, міжнародна правосуб'єктність, духовний суверенітет, світський суверенітет.

Резюме

Отрош М. И. Особенности международной правосубъектности Святого Престола.

В статье исследуются особенности международной правосубъектности Святого Престола, который является носителем духовного и светского суверенитетов и в соответствии с Латеранскими соглашениями 1929 г. одновременно выступает верховным органом всей Католической Церкви и сувереном Государства Города Ватикан. Показано, что природа двух названных суверенитетов различная: духовный суверенитет Святого Престола является неотъемлемой частью его правовой природы, в то время как светский суверенитет стал результатом исторического сложения обстоятельств и заключения Латеранского договора. Значение светского суверенитета Святого Престола является второстепенным, вспомогательным по отношению к суверенитету духовному, поскольку целью светской власти папы является обеспечение беспрепятственной реализации духовного суверенитета.

Ключевые слова: Святой Престол, моральное лицо, международная правосубъектность, духовный суверенитет, светский суверенитет.

Summary

Otrosh M. Peculiarities of the international legal personality of the Holy See.

The article dwells on the peculiarities of the international legal personality of the Holy See, which represents the sacred and secular sovereignties, and according to Lateran Treaty of 1929 is recognized as the Supreme institution of the Catholic Church and the sovereign of the State of the Vatican City. The article emphasizes on the different nature of the two indicated sovereignties: the sacred sovereignty of the Holy See is an indispensable part of its legal personality, while the secular sovereignty is the result of the “historical circumstances” and ratification of the Lateran Treaty. The meaning of the secular sovereignty of the Holy See is considered to be secondary, supplemental to the sacred sovereignty since the purpose of the temporal power of the Pope is to ensure the sacred sovereignty.

Key words: the Holy See, moral person, international legal personality, sacred sovereignty, secular sovereignty

Отримано 20.03.2013